
Netherlands. w: M. T. Belongia, J. M. Binner, Divisia Monetary aggregates // Theory and practice. – 2000.

17. N. Janssen. The Demand for Divisia money by the personal sector and by industrial and commercial companies // Bank of England, Quarterly Bulletin. – November 1996.

18. E. Gaiotti. Measuring Money with a Divisia index: an application to Italy. w: M. Belongia, J. Binner, Divisia Monetary aggregates // Theory and practice. – 2000.

19. D. Longworth, J. Atta-Mensah. The Canadian Experience with Weighted Monetary Aggregates // Bank of Canada. – 1995. – P. 95-10

20. D. Thornton, P. Yue. An Extended Series of Divisia Monetary Aggregates // Federal Reserve Bank of St. Louis Review. – November 1992.

21. До. Wesche. The Demand for Divisia Money in a Core Monetary Union, Review // Federal Reserve Bank of St. Louis. – 1997.

22. До. Wesche. Aggregating Money Demand in Europe with Divisia index. – University of Bonn, Discussion. – 1996. – 392 p.

УДК 316.334:7

Ришард Радзик

ПОЛЬЩА І УКРАЇНА. КУЛЬТУРНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

W napisanym pod wpływem Pomarańczowej Rewolucji w grudniu 2004 roku – i wygłoszonym wówczas w Kijowie – tekście zostały przedstawione w wielkim skrócie kulturowe uwarunkowania przemian społecznych, zwłaszcza gospodarczych i politycznych na Ukrainie i w Polsce. We wstępnej części artykułu odwołano się do czasów ZSRR i PRL, sięgając nawet niekiedy do realiów XIX wieku, wskazując na to, iż realny socjalizm został zbudowany w Moskwie (obudowany tamtejszą tradycją kulturową) i lepiej sprawdzał się w społeczeństwach prawosławnych niż w łacińskiej części Europy Środkowo-Wschodniej. Między rokiem 1945 a 1989 zachodziły wyraźne procesy wyrównywania poziomu życia i rozwoju gospodarczego w socjalistycznej (komunistycznej) części Europy. Zmieniło się to po roku 1989/1991. Okazało się, że budowany niegdyś w Amsterdamie i Londynie kapitalizm (i demokracja) lepiej i łatwiej przyjmuje się w krajach łacińskich naszej części kontynentu. Nie znaczy to, że uwarunkowania te mają charakter trwały, a tylko to, że ich ewentualne przewyższenie wymaga czasu i dodatkowej aktywności społecznej. Porównano bezpośrednio realia ukraińskie z polskimi. Wskazano na ciężący obu krajom w procesie budowania gospodarek rynkowych brak etosu mieszczańskiego, słabość klasy średniej, kłopoty z budowaniem społeczeństw obywatelskich. Przedstawiono

czynnikami hamujące na Ukrainie proces formowania nowoczesnego społeczeństwa typu zachodniego: słabość tradycji elitarystycznej, dążności oligarchistyczne i kolektywistyczne, skłonności (wywiedzione z tradycji rosyjskiej) budowania stratyfikacji społecznej w oparciu o posiadanie władzy, stosunek do własności, silne podziały regionalne i rozbitcie społeczeństwa na dwie opcje: prorosyjską i proeuropejską. Wyzwania jakie stały przed oboma krajami na przełomie lat 80. i 90. były częściowo podobne, dostrzegalne były też jednak wyraźne różnice w reakcjach na nie.

Центральна і Східна Європа ніколи не були монолітними ні в економічних, ні в культурних, ні в політичних відносинах. У міжвійськовий період найбагатшою і найбільш демократичною країною в нашій частині континенту була Чехословаччина, а її східна частина – Чехія по економічному розвитку прирівнювалася до Західної Європи. Бідними країнами були Польща і Угорщина, а їх демократія відрізнялася від чеської. Прибалтійські республіки повністю відповідали центральноєвропейським стандартам. Найбіднішими країнами в цій частині континенту були Румунія і Болгарія. Напад в 1939 році СРСР на Польщу показав солдатам його армії величезну різницю в рівні життя між СРСР і Польщею. В цей час Польща була багатша Греції і в економічних відносинах не відрізнялася від південної Італії і Іспанії. Ще в 1950 році, тобто декілька років після закінчення війни, рівень національного доходу Польщі per capita дорівнював з Іспанією. Після закінчення Другої світової війни, в результаті встановлення ладу, розробленого і нав'язаного Москвою країнам центрально-східної Європи, сталося в них вирівнювання рівнів економічного розвитку. Більше усіх на соціалізмі втратили чехи, які стали в 2-3 рази бідніше за західні країни. Зате росіяни, українці і білоруси значною мірою скоротили дистанцію, що відділяє їх від країн Центральної Європи. Це стосується також (хоча у меншій мірі) і румунів, а національний дохід болгар статистично майже порівнявся з поляками. Проте, в сумі, в результаті введення нового державного устрою усі ці країни в порівнянні з Заходом збідніли. У 1989 році Польща виявилася набагато бідніше за Грецію, а тим більше за Іспанію і південну Італію (у 2-3 рази).

Після 1989 року в Центральній і Східній Європі почався процес господарської розрізненості, що нагадує той, який відбувався в міжвійськовий період. Вдалася економічна і політична трансформація в Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, в 90-і роки – в прибалтійських країнах. Явно відстали від них Румунія і Болгарія, хоча останнім часом під впливом перспективи вступу в Європейський Союз тут здійснюється прискорена демократизація і економічна трансформація (в жовтні 2004

року середня заробітна плата бруто в Польщі складала 809 американських доларів, в Румунії – 262).

Найгірше в економічних і політичних відносинах виглядають Білорусія і Росія, в Росії ж погіршення економічного стану згладжується експортом енергоносіїв (якщо прийняти ВВП у вибраних країнах за 100, то у кінці 2004 року в Польщі він склав 143, в Угорщині 119, в Чехії 110, в Румунії 96, в Росії 72, на Україні 54). Відповідь на питання – чому це так сталося? – зрозумілий і простий. Протягом декількох десятиріч років в Центральній і Східній Європі функціонував соціалізм – державний устрій, що придуманий в Москві і більш відповідає менталітету і умовам життя православного суспільства, а капіталізм – в латинському культурному колі, що перебуває під великим впливом протестантизму, що шанує свободу особи і право власності. Сучасна демократія, що характеризується ринковою економікою і ідеєю громадянського суспільства, не виникла в колективістській Москві з її традицією громад і відсутністю шанобливого відношення до права власності, а тільки на заході, – доки саме тут вона функціонує краще, ніж в Москві, Мінську і в Києві, хоча це не означає, що так буде завжди. У ХХ столітті на соціалізмі (комунізмі) зазнали економічних втрат усі країни радянського блоку (цим можна якоюсь мірою пояснити його падіння), але більше країни латинської Європи, чим православною.

Протести проти соціалізму, вираженням яких були масові громадські виступи, відбулися в НДР (повстання в Берліні в 1953 році), в Угорщині (1956 рік), Чехословаччині (1968) і передусім в Польщі (роки 1956, 1968, 1970, 1980/1981 і 1988/1989). Після Другої світової війни розвиток польського суспільства шляхом частих вибухів громадського невдоволення був результатом постійної конфронтації народу, що має сильні волелюбні традиції і активний шляхетсько-інтелігентський етнос, з декретованою державною системою політичних цінностей, що виникли на сході і поширені в створених там же формах. Отже, стало підсумком блокування механізмів, що забезпечують розвиток шляхом еволюції. У минулому царська Росія, правлячи одноосібно і жорстоко, хоча іноді прихильно, ніколи до 1905 року не поступалася своїм правлінням демократичним інститутам, а тим самим мобілізувала народ, що звик до демократичного самоврядування (польська шляхта), до постійних вибухів невдоволення і, нарешті, до повстань. Саме тому галиційські поляки по своїй політичній культурі стояли ближче до громадян габсбургської держави, чим до поляків – підданих Російської імперії (теж саме можна віднести до великополянам і німецької держави).

Політичні виступи такого типу не виникали ні в Румунії, ні в Болгарії, ні в радянських республіках – Російській, Білоруській і Українській.

Розпад СРСР випереджався (супроводжувався) волелюбними (народними), іноді демократичним рухами, головним чином, в прибалтійських республіках і на Україні („Рух” – в основному в західній її частині). Причому, якщо „народні заколоти” в Польщі і в Угорщині ініціювалися знизу, то праява весна 1968 року, масові рухи в прибалтійських радянських республіках у кінці 80-х років ініціювалися і підтримувалися керівництвом цих республік, тобто не виникали без їх дозволу. Як у Чехословаччині, так і в Прибалтиці народні маси сприяли радикалізації програм і швидкої інституціоналізації новоутворених рухів. Демократичні і волелюбні ідеї в цих країнах завжди були живі, хоча приховані. Проте в період формування нації, тобто в дуже важливий період формування національних культур цих народів, не було у них власних вищих шарів, що відіграють в суспільстві важливу, активну роль, а у зв'язку з цим – традицій, спрямованих на спонукання громадській активності, тому в таких умовах масова громадська підтримка цих ідей вимагала дозволу або ініціації згори.

Таким чином, можемо стверджувати, що демократичні, волелюбні ідеї в деяких країнах були живі і спонукали народи цих країн до постійної активності (Польща, Угорщина), в інших же (Чехословаччина 1968 року, Естонія, Литва і Латвія – в останні роки існування Радянського Союзу) з'являлися періодично, як би з дозволу владних еліт. У православних суспільствах ці ідеї були чужі народним масам або ж відкрито не проявлялися.

Активність суспільства – без сумніву важливий елемент трансформаційних процесів – перш за все обумовлена структурною формою суспільства, яка, у свою чергу, визначає форму і силу вираження громадських ідеалів, забезпечує збереження і спадкоємність традицій, більшою чи меншою мірою підтримує необхідність його постійної суспільно-політичної активності. Ті народи, які упродовж століть мали повністю сформовану громадську структуру, у тому числі дворянство, а потім інтелігенцію, що вийшла з нього, що відігравали важливу політичну і культурну роль, забезпечували тим самим життєвість нації, засновану на його політичних і державних традиціях. В результаті, вони мали в розпорядженні дієве, активним етосом, спонукаючим суспільство у разі появи загрози для його свободи і самовизначення до невпинної політичної діяльності, іноді навіть до заколоту. Активність суспільства, еліти якого по своєму громадському походженню це вихідці з селянства або міщанства, була іншого роду – позитивніша, менш романтичніша і індивідуалістична, у меншій мірі схильна до героїчних поривів, що ми і спостерігали протягом декількох десятиріч років в післявоєнний період.

Розумові категорії, що функціонують в сучасній Центральній Європі (у тому числі і в Польщі), значною мірою сходять до ХІХ століття. Народ забезпечив тодішнє суспільство численними цінностями, такими, як активність, здатність до перспективного мислення, надкласова солідарність. Народ став важливим носієм модернізації громадських процесів в Європі. В ім'я національного інтересу народи були готові – конкуруючи з іншими народами – навіть приносити в жертву реформи, які дали б користь тільки в далекому майбутньому. Отримати користь від збереження елітаристичних традицій і сильної національної самосвідомості зуміли поляки в переломні моменти своєї новітньої історії.

Польська довоєнна еліта була значною мірою розбита, проте 1989 рік показав, що вироблений в ХІХ столітті механізм розвитку і збереження польського народу не зник. У ХІХ столітті поляки, як сучасний народ, формувалися не шляхом наполегливої праці і справного, умілого управління інститутами власної держави, а в процесі коротких героїчних поривів – повстань і перманентного протесту проти структур, нав'язаних державами-окупантами (передусім Російською імперією). Ними був вироблений механізм ввірення влади елітам і підпорядкування їм в переломні моменти своєї історії. Після короткого періоду громадської ейфорії і підйому наставали довгі роки апатії і дезорганізації суспільства. У зв'язку з тим, що усі польські повстання зазнали поразки, поляки не навчилися перетворювати їх в щоденну працю на користь окремої людини, суспільства і держави. Період міжвійськового двадцятиріччя був занадто коротким для того, щоб в менталітеті польського суспільства сталися істотні зміни. Реалія 45 років соціалізму також цьому не сприяли. Отже, поляки (принаймні їх частина) прийняли 1989 рік як акт мирного народного пориву, в результаті якого наступило звільнення. Протягом короткого періоду мобілізації народ передав владу до рук опозиційних еліт. На відміну від Білорусі і України у них був тісний контакт із Заходом, поляки знали його реалія, людей, ідеї. В результаті був прийнятий так званий план Бальцеровича – комплект радикальних економічних реформ, який став шоком для суспільства, але в результаті введення якого Польща в останній декаді ХХ століття була визнана „тигром” центрально-східної Європи. Поляки знову були готові до самопожертвувань. Механізм цього типу народної мобілізації повністю чужий білорусам. Залишається відкритим питання – чи функціонує він на Україні. На відміну від Білорусі на Україні збереглися сильні козацькі традиції, тобто активного, хоча декілька анархічного заколоту. Важко сказати щось визначене про сучасну Україну, що пережила у далекому минулому заколоти, боротьбу за незалежність Галіції і усієї України в 1918-1919 рр., 70 років радянського маразму, страшний голод на початку

30-х років, що забрав життя мільйонів людей. Сучасна Україна – це національний етнос на заході країни і радянська пасивність і мислення регіональними і свійськими категоріями на сході. Можна припустити, що елітарна частина українського суспільства ближче до польської еліти, чим до білоруської, хоча уся історія України дає їй рішучу перевагу в порівнянні з Білоруссю. Українська еліта відрізняється неоднорідністю – вона різна у Львові, Києві і Донецьку, і зовсім інша в Сімферополі і Одесі.

У Польщі виявилось, що після падіння комунізму політичні і економічні успіхи не потребують шляхетсько-інтелігентських волелюбних традицій, зате дуже згодиться їм міщанський етос працьовитості і сумлінності. Розвиток Польщі, яка ще нещодавно була переважно селянською країною, невпинні претензії до держави, проблеми аборції, протести проти вступу Польщі в Євросоюз і розширення світових зв'язків переважають над активною позицією в питанні про прискореному реформуванні країни. Подібні явища спостерігаємо в сусідній селянській Словаччині і Литві. Традиції міщанської (іноді протестантського) етноса працьовитості спостерігаються в колишніх селянських суспільствах, що потрапили під вплив німецької культури, : в католицькій, хоча нині сильно секуляризованій Чехії, в протестантській Естонії і Латвії (хоча тут латиші складають трохи більше половини усього населення). Серед православних країн Росія відрізняється активним, інтелігентським, хоча малопомітним етносом своєї еліти, традиційно сконцентрованої у великих містах. Москва і Петербург чітко відрізняються від Мінська, але вже не від Києва. Затє глибока міська і сільська російська провінція своєю пасивністю нагадує білоруську і українську.

На більшій частині України, головним чином, в її російськомовній частині, носієм модернізації був не народ, а соціалізм. В результаті українці, що проживають на цій території, не є силою ні як співтовариство – народ, ні як індивідуум. Головне питання – якою є сучасна українська держава, наскільки воно дієве, чи розташовує воно широкими показними органами, чи спостерігається тут прагнення до активної і ефективної діяльності, як усього суспільства (витікаючій з почуття національній спільності), так і окремих людей (що виростає на капіталістичному Заході з лібералізму). Наскільки глибоко серед українців зміцнилося прагнення до модернізації своєї держави, чи є у них струнка ідеологічна система цінностей, сильна емоційна основа, яка допомогла б їм вистояти в моменти сильних громадських потрясінь. Для більшої частини українців занепад соціалізму став особистим крахом. Росіяни намагаються вирватися з цієї ситуації завдяки національній ідеї, традиціям елітаризму. У більшості українців радянський менталітет не співіснував з національною свідомістю, а замінював його. В результаті після 1991 року

з'явилася порожнеча, спустошеність, а звідси – безпорадність, незадоволення, звернення по допомогу до Москви. Наскільки бунт деякої частини українського суспільства проти радянських політичних прийомів і відношення до громадян України, як до своїх підданих, має міцну громадську основу, що є результатом змін, що сталися протягом декількох останніх років, відкриття і пізнання інших країн, а не лише коротким поривом мас, що тільки що приступають до будівництва громадянського суспільства?

Чи можемо стверджувати, що в Україні сформувався громадський клас, зацікавлений в швидкій економічній і політичній модернізації країни, який вимагав би встановлення правової держави, а не одноосібного управління (типу доброго царя-батюшки)? Чи існує тут клас, який був би в змозі побудувати суспільство, не залежне від влади? Звичайно, в Україні є прошарок багатих (відносно) людей. Чи сформувався середній клас, який на заході, згідно з передумовами, не залежить від державної влади. „Соціологи, – помічає Едмунд Мокшицьки, – з винятковою згодою визначають середній клас як фундамент економічного, громадського і політичного порядку в сучасному капіталізмі”. Ця держава належить середньому класу, а не навпаки. Середній клас – це сила, споживання, що приводить в рух, саме він зацікавлений в правовій державі, тільки за таких умов члени цього класу можуть планувати свою біографію, повністю відповідати за себе, а не переносити відповідальність за свою долю на владу, на державу. Можна стверджувати, що в Україні прошарок багатих людей часто функціонував в тіньовій економіці і на межі права, тобто в області громадської патології, яка обмежувала можливості економічній трансформації.

Протягом останніх віків православні суспільства найчастіше формували власні, без спонукання держави і не підлягають його контролю, але занадто слабкі структури (зв'язки) середнього рівня. Вони не створили сильних, як інституціоналізованні, так і неінституціоналізованих форм опору державі, деспотизму. У ХХ столітті кожному групову активність держава була в змозі частково розбити, частково підпорядкувати собі. Ці суспільства поки що не виробили механізмів системи, що визначають демократичний і автономний порядок, який ґрунтувався б на активності незалежної особи. Найчастіше вона залишалася наодинці з адміністративним державним молохом. Суспільство і релігія так сильно злилися з державою, що не в силах були протистояти йому. Не розвивалися значущі масові форми захисту, зразки поведінки і розумові категорії, що полегшують життя суспільства, що майже не підкоряються державі. Протестували найчастіше окремі особи, причому це протест ґрунтувався на православній духовності. Зрозуміло,

що в суспільствах такого типу реформи, особливо вдалі, реалізувалися, головним чином, згори. Неорганізоване, слабе суспільство не було в змозі „проштовхнути” свої власні пропозиції. Його розвиток йшов швидше за все через вибухи громадського невдоволення і революції, а не шляхом еволюції, було результатом відсутності інституціональних структур, які були б в змозі розрядити напругу в суспільстві і реалізувати його запити, ефективно впливаючи на діяльність влади. Традиційне для Східної Європи місце влади в суспільстві, в суспільній свідомості що проявляється, наприклад, як гострий розподіл на „ми” і „вони”, є перешкодою для швидких дій у відповідь на громадські пропозиції і поступову еволюцію системи. У політичних системах цього типу вибори у формально представницькі органи супроводжуються гострим посиленням плебісцитних настроїв. Це правило було порушене на Україні в грудні 2004 року. Без сумніву, традиції, що тяжіють на нас, не вічні, не незмінні, ними не обумовлюються дії окремих людей, громадських груп і цілих народів. Положення українців невизначене, від них тепер залежить вибір - Схід або Захід?

Слабкість громадського капіталу, тобто відсутність в посткомуністичній центральній-східній Європі твердих принципів громадського порядку, які на заході лягли в основу ринкової економіки і громадянського суспільства, викликає трансформаційний хаос в області економіки, політики і громадських норм. Таке положення призводить до тих, що суперечать практиці будівництва громадянського суспільства тенденціям, спрямованим на підпорядкування існуючого хаосу бюрократичним структурам державної адміністрації, з одного боку, і сферою бізнесу, що тісно співпрацює з нею, з іншою.

Ці тенденції виразніше проявляються на сході Європи (Росія, Україна, Білорусь), ніж в її центральній частині. У Росії і на Україні вони набули характеру політичного і економічного панування олігархічної верхівки. Отже, можемо стверджувати, що за ситуації, коли центральна і місцева влада, а також структури середнього рівня занадто слабкі, а традиції, що йдуть знизу, – з боку мас, саморганізаційної діяльності ще не зміцніли (за винятком Галіції), з'являється схильність до олігархізації громадського життя (політичною і економічною). У регіонах, де владні структури збереглися лише частково, олігархи наводять деякий лад. Олігархізація громадського життя – це відповідь на слабку державу і відсутність сильних демократичних (самоуправлінських) традицій; вона відповідає потребам тих людей, які хочуть жити в спокійному, хоча недемократичному громадському порядку. Вона супроводжується пануючою на усій східнослов'янській території тенденцією до формування

ієрархічних громадських структур, заснованих на владі, а не на культурі, як це існує в польській традиції.

Порівнюючи Польщу і Україну, слід зазначити відсутність в цих країнах сильної міщанської традиції, що, поза сумнівом, негативно позначається на процесі формування ринкової економіки і громадянського суспільства. У Польщі на ці процеси сприятливо впливає сильна національна самосвідомість, шляхетсько-інтелігентська традиція громадської активності (що зіграло важливу роль під час вступу Польщі в Євросоюз), однозначні прозахідні, проєвропейські настрої, одночасно рішуче прагнення до відриву від Росії (також як і в прибалтійських країнах), що істотно відрізняє Київ від Варшави. Протягом останніх двох віків Польща посилено зверталася до традицій шляхетської демократії I Речі Посполитої, що допомогло їй відновити демократичний лад. В той же час процеси трансформації в Польщі і на Україні гальмує так зване „селянське питання” (і також великопромисловий робочий клас). Ця проблема на Україні поглиблюватиметься.

Спостерігається виразне ділення – відмічене в польській літературній традиції – на дві Польщі: одна звертається до елітного шляхетсько-інтелігентського етносу, а інша – плебейська, класова, невдоволена, така, що виростає з бідності і селянської неволі, що існує до відміни кріпацького права 60-і роки XIX століття. Нині цей поділ, звичайно, менш виразний чим колись, обидві групи зв'язує загальна національна культура, проте плебейським масам чужі працьовитість і солідність міщанського протестантизму, а ближче анархізм польської шляхти. Не маючи ні землі, ні свободи, селяни відносилися до права інструментально, прагматично. Само по собі воно не представляло для них ніякої цінності. Відгомони цього типу правової культури ми чуємо нині серед селянських мас (частково і серед робітників – вихідців з селян), їх партій і партійних діячів. Класовий інтерес панує над громадським, а селянські партії в Польщі (і не лише) більше нагадують професійні спілки. У Польщі сільське населення складає 37% жителів усієї країни, велика його частина пов'язана з сільським господарством, що має дуже важливе значення. В результаті постійних натисків цих погано утворених, погано себе громадських шарів, що відчують в ринковому господарстві, спостерігається процес поступового відходу від економічних реформ, особливо в діяльності посткомуністичної і селянської партій, що негативно позначилося на темпі зростання національного доходу в 2001-2002 рр. Перед Україною, де в радянські часи селянство було знищене, ці проблеми встануть у багато разів більших розмірах.

Слід прямо сказати, що умови будівництва демократії і ринкового господарства на Україні, тобто вдалого проведення громадської

трансформації, без сумніву, гірше, ніж колись були в Польщі. Україна істотно відрізняється від монолітної Польщі своїм сильно розвиненим регіоналізмом, у тому числі поділ на схід (куди входить і південь країни) і захід, на російсько- і українськомовні частини, на національну і радянську, і, нарешті, на прозахідну і проросійську. У щоденному житті жителі цієї країни сповідують різні цінності. Західні українці вірять в Україну як цілісність тому що ними керують загальнонаціональні цілі. Російськомовний схід бачить Україну в інших категоріях. Він бачить її через призму місцевих інтересів, звичних зв'язків, встановлених ще в радянські часи назв і меж. Тут немає акцептації національної – в західних категоріях (наприклад, львівських) цього поняття – України, а лише відсутність опору її сформованій по-радянській спільності, звичка до існуючих реалій, можливо, до тих пір, поки не будуть порушені інтереси (як вони їх розуміють) жителів східної України. Дві частини України спляють дві різні, тільки в незначній мірі співпадаючі системи цінностей. Ідея політичного народу припускає ліквідацію як однією (створеною культурою народу), так і інший (що означає радянськість). Політичний народ західного типу – це нова якість в порівнянні з двома існуючими спільностями (хоча, звичайно, ближче до першої – західноукраїнською). Слід також усвідомлювати те, що будівництву громадянського суспільства вимагається загальна для усієї України структура цінностей. На заході цю спільність забезпечував народ. Неможливо будувати громадянське суспільство, спираючись на радянську систему цінностей. Тут ми маємо справу з двома такими, що суперечать один одному системами цінностей.

Слід також пам'ятати про те, що оточення Віктора Ющенка по своєму родоводу і позицією у функціонуючому естаблішменті принципово відрізняється від польської „Солідарності” 1989 року. Протягом усього періоду 80-х років „Солідарність” створювала нелегальні структури, не вступаючи з тодішньою владою ні в які зв'язки. Бальцеревич зміг приступити до проведення радикальних реформ, спираючись на повне, всенародне неприйняття комунізму і згода на розрив з Росією, на довіру усього суспільства, без ризику виступи сепаратистських рухів усередині країни. Жодна з сусідніх країн не була в змозі вирішальним чином вплинути на вибір поляків, викликати дестабілізацію обстановки в країні. Україна знаходиться в абсолютно іншому положенні. Її майбутній президент не розташовуватиме *carte blanche*, яку могло б видати йому усе суспільство. Він буде вимушений балансувати над прірвою. До краху Україну можуть привести як внутрішні сили, – коли у суспільства мине ейфорія, викликана перемогою в 2004 році, а доведеться жити в скрутних умовах, – так і зовнішні. Чи зможе тоді влада приступити до радикальних

реформ і здійснити їх? Ті механізми, завдяки яким була проведена вдала трансформація в Центральній Європі, на Україні не діють або ж мають свою специфіку. Українці, прагнучи провести принципові зміни свого суспільства, повинні поставити точний діагноз його стану. Неправильний діагноз обмежить можливості ефективної трансформації. Її успіх залежить передусім від самих українців. Україна – це велика, цікава, потенційно багата країна, в майбутньому вона може стати одним з центрів Європи. Проте для того, щоб досягти цю мету, Україна повинна пройти великий шлях, пересилити що тяжіють над нею історично обумовлені труднощі. Наші роздуми ми присвятили вибраними культурним детермінантам громадського розвитку. Слідуює, проте, ясно підкреслити, що культура (і створювані нею цінності) не має незмінного характеру і не є єдиним елементом, що визначає можливості економічної і політичної еволюції суспільств. Всякі детермінізми заважають поставити вірний діагноз. У кінці 2004 року громадськість України виразила свій протест і готовність до боротьби. З одного боку, вона може виграти більше, ніж інші держави пострадянського табору. Україна – величезна країна, що має великий потенціал. З іншого боку, для того, щоб перемогти, вона повинна здолати величезні перешкоди, серйозніші, ніж інші держави Вишеградської групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. J. Bielecki. Konkurent do dotacji i rynkow // Rzeczpospolita. – 10 XII 2004. - № 289. - С. 1.
2. W. M. Orłowski. Tygrys Balcerowicza // Wprost. – 19 XII 2004. – № 51. – С. 45.
3. L. Greenfeld. Nationalism Five Roads to Modernity // Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. - London 1992. – С. 18.
4. E. Mokrzycki, Nowa klasa srednia // Studia Socjologiczne. – 1994. –№ 1. – С. 40.
5. Хоча українці вже провели частину необхідних реформ, наприклад, зробили реальними ціни, обмежили інфляцію, ввели обмежений обмін грошей.

КУЛЬТУРНИЙ ШОК – СТРЕС АКУЛЬТУРАЦІЇ*Szok kulturowy – stres akulturacji*

Aktywność procesów migracyjnych oraz liczne problemy związane z nimi zwraca uwagę na proces adaptacji migrantów zarówno ze strony krajów-dawców jak i krajów-recepijentów. Składnikiem procesów adaptacyjnych jest problem szoku kulturowego, badania którego nie tracą aktualności od ponad pięćdziesięciu lat.

W artykule zwracamy uwagę na problem szoku kulturowego i analizujemy przyrodę, przyczyny, objawy, przebieg i metody radzenia sobie ze stresem, które zwykle mają miejsce w emigrantów w procesie adaptacji do środowiska innego etnosu i większą miarą zależą od zewnętrznych i wewnętrznych składników, mają niestały charakter, pozytywną i negatywną strony.

Szok kulturowy rozpatrujemy w socjokulturowym i psychologicznym aspektach zwracając uwagę na współczesne koncepcje analizy tego problemu.

Na podstawie analizy literatury poświęconej szokowi kulturowemu, adaptacji i komunikacji międzykulturowej wyodrębniono możliwe metody zapobiegania i zwyciężenia stanu stresowego na poziomach fizjologicznym, psychologicznym, bichewioralnym, kognitywnym i socjologicznym.

Wyrazy kluczowe: szok kulturowy, stres akulturacji, adaptacja, szkolenia kross-kulturowe.

Сучасний світ характеризується значною мобільністю населення, щороку все більше людей з різних причин змінюють країну проживання. У більшості випадків цей процес не є безболісним, а реалії адаптації бувають значно серйознішими, ніж уявлення про них. Вже понад п'ятдесят років вчені приділяють увагу проблемі культурного шоку, що спричиняється зміною культурного середовища, але, переступивши поріг ХХІ століття, ця проблема не стала менш актуальною як для іммігрантів, так і для приймаючих суспільств. Україна, зокрема, є країною-донором іммігрантів (за різними даними від 1,5 до 7 і більше мільйонів українців проживають за межами України). У процесі адаптації до нового культурного середовища „наші співгромадяни змушені переборювати дуже великі труднощі, які не завершуються з працевлаштуванням та не зводяться лише до побуту. Вони живуть в інших, ніж на Батьківщині умовах, іншому правовому полі, серед людей іншої культури та менталітету, переважно у відриві від рідних та близьких” [1, 221-222]. Такі факти обумовлюють актуальність проблеми, зважаючи на її недостатне